

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Sterkenburg, N.

Citation

Sterkenburg, N. (2021, May 19). *Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3176648> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sterkenburg, N.

Title: Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Issue Date: 2021-05-19

11. CONCLUSIE

Waarom worden radicaal- en extreemrechtse activisten (actief in periode 2015-2018) actief, waarom blijven zij actief, en in hoeverre komt dit overeen met eerdere inzichten uit de literatuur? Deze onderzoeksvraag vormde in 2015 het startpunt voor dit proefschrift.

In de eerste paragraaf zal kort antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag. Vervolgens zal in paragraaf 11.2 worden gereflecteerd op de literatuur. In de derde paragraaf zullen de voor- en nadelen van de methodiek worden behandeld. Daarna komt in de vierde paragraaf aan bod hoe het radicaal- en extreemrechtse landschap zich de afgelopen twee decennia heeft ontwikkeld, maar wat eerder in dit proefschrift nog niet aan bod is gekomen. Tot slot zullen in de vijfde paragraaf suggesties worden gedaan voor toekomstig onderzoek.

11.1 VIJF ROUTES VAN TOETREDING

In de conclusies van de empirische hoofdstukken 6 tot en met 10 is de onderzoeksvraag beantwoord door routes van toetreding te schetsen voor achter-eenvolgens Spanningzoekers, Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers, Sociale Zoekers en Ideologische Zoekers. Aan de hand van vier elementen (uitgangspositie, mogelijke katalysator, identiteitsbeleving en attitudes) is geschetst welke variabelen in dit onderzoek aan bod komen en hoe ze met elkaar interacteren. Deze routes van toetreding zijn weergegeven in conceptuele dynamische modellen, aangevuld met motieven waarmee geïnterviewden zelf betekenis toekennen aan hun handelen. Daarna is aan de hand van een kosten-batenanalyse geanalyseerd waarom geïnterviewden volgens henzelf op dat moment actief bleven en vervolgens is gekeken in hoeverre inzichten overeenkomen met inzichten uit de bestaande literatuur.

Als gezegd, het radicaal- en extreemrechtse landschap vormt een mozaiek van losse elementen die pas een geheel vormen wanneer ze van een afstand worden bekeken. Dat geldt ook voor verklaringen over hoe en waarom mensen actief worden. Die zijn op zichzelf niet dé allesomvattende verklaring, maar verklaren wel een deel van de toetreding. Wanneer deze verklaringen niet als concurrerend maar als complementair aan elkaar worden gezien, blijken zij *tezamen* een coherent geheel te vormen waaruit routes van toetreding en motieven kunnen worden gedestilleerd.

Micro-, meso- en macroniveau

De eerdere inzichten die in bestaand onderzoek naar voren kwamen (zoals besproken in hoofdstuk 4), komen ook in dit onderzoek naar voren. In onderstaande figuren is weergegeven in hoeverre deze inzichten terugkwamen bij de geschetste routes van toetreding.

Figuur 11.1 Bestaande verklaringen van toetreding op microniveau (✓: bij vrijwel alle geïnterviewden, ±: bij minimaal de helft van de geïnterviewden, E: enkeling, bij maximaal 1 of twee geïnterviewden)

VERKLARINGEN OP MICRONIVEAU	SPANNINGS- ZOEKERS	POLITIEKE ZOEKERS	RECHTVAARDIG- HEIDSZOEKERS	SOCIALE ZOEKERS	IDEOLOGISCHE ZOEKERS
Neiging tot autoritarisme		✓	✓		✓
Lage zelfbeheersing	✓				
Zoeken naar bescherming	✓		✓	✓	
Hang naar spanning / willen provoceren	✓				±
Eigen positie of positie van groep willen verbeteren		✓	✓		✓
Een zoektocht naar persoonlijke identiteit	✓			✓	✓
Gevoelens van superioriteit	✓	✓	✓		✓
Gevoelens van racisme	✓	✓	✓	E	✓
Gevoelens van onrechtvaar- digheid (deprivatie)		✓	✓		✓
Gevoelens van onvrede	✓	✓	✓	✓	✓
Gevoelens van politieke teleurstelling	E	✓	✓		✓
Anomie			✓		
Willen handelen naar eigen ideeën	✓		✓		✓
Gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd	✓	✓	✓		✓
Zoektocht naar vriendschap (of willen bestendigen ervan)	✓			✓	

Hierbij is het anti-egalitarisme van de Ideologische Zoekers in bovenstaande figuur ook onder 'neiging tot autoritarisme' gerekend omdat het raakt aan de wens om te komen tot een hiërarchisch georganiseerde samenleving (inclusief verschillende rangen en standen).

Daarnaast is gekeken naar verklaringen op mesoniveau die mogelijk een rol spelen bij de toetreding. Onderstaande figuur laat zien dat formaties aansluiten bij behoeften die geïnterviewden hebben. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat geen enkele formatie uit dit proefschrift erop was gericht om een zo groot mogelijke achterban te verzamelen. Hoewel donaties voor acties altijd welkom waren en nieuwelingen soms wel werden opgenomen, werd er niet op grote schaal gerekruteerd. Acties werden uitgevoerd door een netwerk van straatactivisten dat eerder met elkaar verbonden leek door gedeelde ervaringen en vriendschap, dan door een gedeelde ideologie.

Figuur 11.2 Bestaande verklaringen van toetreding op mesoniveau (✓: bij vrijwel alle geïnterviewden, ±: bij minimaal de helft van de geïnterviewden, E: bij maximaal 1 of twee geïnterviewden)

VERKLARINGEN OP MESONIVEAU	SPANNINGS-ZOEKERS	POLITIEKE ZOEKERS	RECHTVAARDIG-HEIDSZOEKERS	SOCIALE ZOEKERS	IDEOLOGISCHE ZOEKERS
Opgroeien / socialiseren in gewelddadige / onveilige omgeving	E				
Opgroeien / socialiseren in autoritaire omgeving	E				E
Opgroeien / socialiseren in nationalistische omgeving		E			E
Formatie biedt spannend leven / mogelijkheid tot provoceren	✓				
Formatie biedt zingeving	✓	✓	✓	✓	✓
Formatie biedt bescherming	✓		✓	✓	
Formatie biedt collectieve identiteit	✓		✓	✓	
Formatie onderschrijft waargenomen groepsdreiging	✓	✓	✓		✓
Formatie vermindert zelftwijfel			✓	✓	✓
Formatie verwoordt gevoelde woede	✓		✓		✓
Formatie biedt vriendschap / substituu-familie / gemeenschapszin	✓		✓	✓	
Formatie staat open voor denkbeelden die elders niet kunnen worden geuit	✓				✓
Formatie verwoordt gevoel / helpt gevoel te verwoorden en te onderbouwen	✓		✓		✓
Formatie (of bekende van formatie) heeft hulpvraag				✓	
Formatie biedt sterk leiderschap	E				

Opvallend is dat in het onderzoek nauwelijks terug te zien was dat formaties aantrekkelijk waren omdat zij voorzien in een behoefte aan sterk leiderschap - zoals onder meer is beschreven in de theorie van de autoritaire persoonlijkheid en vaak naar voren komt in studies naar autoritair politiek leiderschap. Daarbij is het wel de vraag of dit het gevolg is van gebrek aan leiderschap of dat het radicaal- en extreemrechtse landschap individualistischer is geworden en daardoor minder snel autoritair leiderschap omarmt.

Ook spelen er daarnaast nog factoren op macroniveau mee. Vrijwel alle geïnterviewden winden zich persoonlijk op over aanslagen en overheidsbeleid, zelfs wanneer dit hen persoonlijk niet raakt.

Figuur 11.3 Bestaande verklaringen van toetreding op macroniveau (ü: bij vrijwel alle geïnterviewden, ±: bij minimaal de helft van de geïnterviewden, E: bij maximaal 1 of twee geïnterviewden)

VERKLARINGEN OP MACRONIVEAU	SPANNINGS ZOEKERS	POLITIEKE ZOEKERS	RECHTVAARDIG- HEIDSZOEKERS	SOCIALE ZOEKERS	IDEOLOGISCHE ZOEKERS
Sociaaleconomische achterstelling (individueel)			±	±	
Sociaaleconomische achterstelling (groep)		✓	✓		
Aantrekkelijke ideologie	✓				✓
Gebrek aan mogelijkheden om politiek te participeren of ander handelingsperspectief		✓	✓		✓
Woede over aanslagen	✓	✓	✓	✓	✓
Woede over overheidsbeleid (al dan niet gericht tegen de 'eigen groep')	✓	✓	✓	✓	✓

Uit de interviews blijkt dat radicaal- en extreemrechtse activisten geen onbeschreven bladen waren die ten prooi zijn gevallen aan sluwe ronsel- en wervingspraktijken van formaties. Vrijwel alle geïnterviewden voelden voorafgaand aan hun toetreding al een bepaalde mate van onvrede, al uitte dit zich bij de een in politieke teleurstelling en bij een ander in een anti-egalitaristische opvatting. Bij vier van de vijf routes (Sociale Zoekers uitgezonderd) combineerden

geïnterviewden deze gevoelde onvrede aan het gevoel dat de ‘eigen’ groep werd bedreigd, of dit nu in cultureel, economisch, fysiek of etnisch opzicht was.

Geïnterviewden vertellen dat dit gevoel van groepsdreiging iets is wat zij intrinsiek al eerder ervoeren. Ze beschouwen het niet als iets dat hun is ingefluisterd of aangepraat door de formaties waarbij zij actief werden. Wel slagen formaties erin om een narratief aan te bieden dat voor geïnterviewden aantrekkelijk is omdat het hun de mogelijkheid biedt om hun eigen ervaring in te bedden in een voorgestelde maatschappelijk en politieke context.

Aan de hand van het narratieve kader dat formaties bieden, gaan geïnterviewden hun eigen, hyperindividuele ervaringen en opvattingen politiseren. Daarbij worden duidelijke schuldigen aangewezen voor de gevoelde onvrede en gepercipieerde groepsdreiging: mensen met een migratieachtergrond en ‘de overheid’ die niet goed voor haar burgers zorgt en deze mensen met een migratieachtergrond binnen laat.⁵⁰¹ Met andere woorden: de gevoelde onvrede en gepercipieerde groepsdreiging worden niet zozeer aangewakkerd door formaties, maar wel versterkt en gekanaliseerd. In het geval van de Sociale Zoekers is er voorafgaand aan hun toetreding geen gepercipieerde groepsdreiging zichtbaar, maar bieden formaties wel de vriendschap waarnaar zij op dat moment op zoek zijn.

Aansluiten bij behoeften, maar niet iedereen toelaten

In dat opzicht kan worden geconcludeerd dat formaties aansluiten bij behoeften die geïnterviewden voor hun toetreding hebben. Toetreding is het moment waarop vraag (behoefte geïnterviewden) en aanbod samenkomen. Bij vier van de vijf routes is er ook een verband te zien tussen de aanvankelijke behoefte die aspirant-activisten hebben en de daaropvolgende uitingsvorm van het activisme: Spanningszoekers gaan door met provoceren, Politieke Zoekers bouwen door aan bredere steun voor hun standpunten, Rechtvaardigheidszoekers komen met acties op voor de ‘eigen groep’ (via demonstraties of via een sociale initiatieven) en Ideologische Zoekers richten zich op verdere ideologische zelfontplooiing. Alleen bij Sociale Zoekers is dit verband er niet, omdat de formatie hen vriendschap en een sociaal netwerk biedt en zij vervolgens de lijn van anderen volgen.

501 Voor een aanzienlijk deel van de geïnterviewde Spanningszoekers en vrijwel alle geïnterviewde Ideologische Zoekers vormen ook Joden en/of ‘zionisten’ de schuldigen.

Ook moet worden benadrukt dat alle in dit proefschrift onderzochte formaties niet zomaar iedere geïnteresseerde toelaten. Ze adresseren de gevoelde onvrede en gepercipieerde groepsdreiging weliswaar via hun officiële (sociale media-)kanalen, maar zijn er niet op gericht zoveel mogelijk mensen te werven. Geen enkele geïnterviewde heeft op dit moment de wens om een brede (volks)beweging op te zetten: ze hebben maar al te vaak meegemaakt dat mensen naar verloop van tijd weer afhaakten. Om die reden wordt nu bij aspirant-activisten eerst gekeken of diegene daadwerkelijk bij hen past en voeren ze liever iets uit met een handjevol mensen dat ze al kennen.

Daarnaast is in dit onderzoek naar voren gekomen dat formaties óók aantrekkelijk zijn omdat het activisme geïnterviewden zingeving biedt in de vorm van voldoening ('iets doen') en erkenning. Dit speelt al een rol bij toetreding en is daarna voor veel geïnterviewden de reden om door te gaan met het activisme, ongeacht tegenslagen zoals acties die mislukken, voortdurende interne ruzies en de maatschappelijke weerstand die zij zeggen te ervaren (al worden de meesten door hun directe omgeving gesteund).

Tot slot is opgevallen dat ook activisten van route kunnen wisselen. Zo doorliep Pim (25-40, freelance) bij zijn toetreding de route van de Spanningzoeker maar lijkt hij nu qua beweegredenen om door te gaan meer op de Rechtvaardigheidszoeker. Daarentegen doorliep Maarten (25-40, freelance) bij zijn toetreding de route van de Rechtvaardigheidszoeker, maar lijkt hij in gedrag en uitingen sinds zijn toetreding meer op de Spanningzoeker. Dit overlapt met Bjørgo die ook constateerde dat activisten gedurende hun activistische carrière nog van route kunnen veranderen.⁵⁰²

11.2 REFLECTIE OP DE LITERATUUR

Hoewel de vier prominente theorieën waaruit toetreding tot radicaal- en extreem-rechts in het verleden is verklaard (zoals in hoofdstuk 4 besproken: (1) de autoritaire persoonlijkheid, (2) *social identity theory*, (3) theorie van de bedreigde belangen, (4) *social movement theory*) tekortkomingen kennen, neemt niet weg dat ze in ieder geval deels gevalideerd zijn door de empirie. Er zijn activisten die inderdaad een neiging tot autoritarisme laten zien, er zijn activisten die tot een groep willen behoren, er zijn activisten die vrezen dat zij hun maatschappelijke positie of economische status zullen verliezen als gevolg van migratie, en

er zijn activisten die vanuit een instrumentele keuze actief worden omdat ze iets willen veranderen. Geen enkele verklaring vormt op zichzelf de allesomvattende verklaring van toetreding. Maar van elke verklaring zijn bij de verschillende geschetste routes elementen terug te vinden in onderdelen van het mozaïek.

Met dit proefschrift wordt een structurele bijdrage geleverd aan de ogenschijnlijke wirwar van theorieën en casestudy's van waaruit toetreding en continuering van radicaal- en extreemrechts activisme wordt verklaard. Wanneer de bestaande theorieën nader worden bekeken en getoetst aan de empirie, blijkt dat zij alle wel degelijk min of meer (delen van) hetzelfde proces van toetreding beschrijven. Het nadeel is echter dat onderzoekers in het verleden dusdanig langs elkaar hebben heen gewerkt en weinig op elkaar hebben gereageerd, dat zelden is gekeken hoe deze theorieën zich tot elkaar verhouden.⁵⁰³ In dit proefschrift is het proces van toetreding ontrafeld, aan de hand waarvan systematisch kan worden gereflecteerd in hoeverre bestaande theorieën een valide verklaring bieden. Daaruit ontstaat een dynamisch beeld waaruit blijkt dat iedere route van toetreding een combinatie vormt van verschillende theorieën. Daarmee wordt ook het grootste kritiekpunt op bestaande theorieën ondervangen, namelijk dat zij nimmer op *alle* toetgetreden activisten van toepassing zijn.

De theorie van de autoritaire persoonlijkheid en de theorie van de bedreigde belangen verklaren beide participatie vanuit een bepaalde uitgangspositie,⁵⁰⁴ maar geven geen antwoord op de vraag waarom mensen in exact dezelfde situatie besluiten om niet toe te treden tot radicaal- en extreemrechts. In de uitgangspositie van Politieke Zoekers is 'politieke teleurstelling' een variabele die is ontleend aan de *social movement theory* (meer specifiek: een gebrek aan *political opportunities* en de aanwezigheid van bondgenoten).⁵⁰⁵

Lastiger wordt het wanneer het gaat om een variabele als 'waargenomen onrecht', die in meerdere theorieën wordt genoemd. Wanneer de geïnterviewde in sociaaleconomisch opzicht in een achtergestelde positie verkeert, dan is deze variabele een gevolg van deprivatie en sluit deze variabele aan bij de theorie van de bedreigde belangen. Maar ook in de *social movement theory* wordt waargenomen onrecht genoemd als verklaring voor activisme. Hierbij ligt het vooral ten grondslag aan een instrumenteel motief. En binnen de *social*

503 Idem., Ravndal (2017)

504 Hoewel de theorie van de autoritaire persoonlijkheid vaak is bekritiseerd, blijkt in dit onderzoek dat de Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers en Ideologische Zoekers op z'n minst een hang naar autoritarisme hebben.

505 McAdam (1996)

identity theory kan waargenomen onrecht weer samenhangen met het idee dat de ‘eigen groep’ onrechtvaardig wordt behandeld. De variabele ‘waargenomen onrecht’ zou wat dat betreft zelfs verder kunnen worden uitgesplitst.

Vanuit de *social identity theory* bezien vormt de gepercipieerde groepsdreiging een mogelijke katalysator die uiteindelijk ertoe leidt dat de uitgangspositie wordt getransformeerd naar een zekere identiteit. Ook de hulpvraag van een bekende die ze graag steunen of beter willen leren kennen, kan een mogelijke katalysator vormen, zoals te zien is bij de Sociale Zoekers. Tegelijkertijd komt een dergelijke specifieke hulpvraag ook voor binnen de *social movement theory*, waarbij de verwachting is dat iemand sneller actief wordt wanneer een bekende dit aan iemand vraagt. Dit demonstreert dat zelfs variabelen niet theoriegebonden zijn, maar dat de betekenis die activisten eraan bepaalt welke theorie van toepassing is.

Figuur 11.4 Waargenomen variabelen uit bestaande theorieën bij routes van toetreding

	UITGANGSPOSITIE	(MOGELIJKE) KATALYSATOR	IDENTITEITS- BELEVING
AUTORITAIRE PERSOONLIJKHEID	– Neiging naar autoritarisme – Anti-egalitarisme	N.v.t.	– Gevoelens van superioriteit (als gevolg van eigen attitude en confrontaties)
SOCIAL IDENTITY THEORY	– Provocatief gedrag – Verlangen naar of willen bestendigen van vriendschap – Waargenomen onrecht (ten aanzien van ‘eigen’ groep)	– Gepercipieerde groepsdreiging – Hulpvraag bekende	– Aannemen van groepsidentiteit – Positieve attitude ‘eigen groep’ – Negatieve attitude ‘out-group’ – Gevoelens van superioriteit (als gevolg van aannemen groepsidentiteit)
THEORIE VAN DE BEDREIGDE BELANGEN	– Anomie – Waargenomen onrecht en gevoelens van onvrede (als gevolg van depri-vatie)	N.v.t.	N.v.t.
SOCIAL MOVEMENT THEORY	– Politieke teleurstelling – Waargenomen onrecht en gevoelens van onvrede (die ten grondslag liggen aan instrumenteel handelen)	– Hulpvraag bekende	– Aannemen van activistische identiteit

De vervolgens nieuw aangenomen identiteit leidt ertoe dat de stap naar radicaal- en extreemrechts meer voor de hand ligt dan in de uitgangspositie het geval was. Vervolgens is er een formatie die onder meer vriendschap en een netwerk van gelijkgestemden biedt (*social identity theory*), woede verwoordt (theorie van de bedreigde belangen) en/of handelingsperspectief biedt (*social movement theory*).

Daarnaast zijn er ook variabelen aangetroffen die in geen enkele bestaande theorie ten aanzien van toetreding tot radicaal- en extreemrechts terugkomen, al werd 'lage zelfbeheersing' bijvoorbeeld wel eerder waargenomen in empirisch onderzoek.⁵⁰⁶ Dat er ook nieuwe inzichten zijn aangetroffen, zoals de neiging tot zelfpurificatie, komt doordat bij de Ideologische Zoekers een type activisme is aangetroffen met een focus op intellectuele en ideologische zelfontwikkeling. Het is goed mogelijk dat dit activisme al langer gaande is – radicaal- en extreemrechts heeft immers altijd een intellectuele voorhoede gehad – maar nog niet eerder naar voren is gekomen doordat eerdere onderzoeken meer waren toegespitst op (leden van) specifieke formaties die niet voorzien in een behoefte aan ideologische zelfontplooiing (zoals een neonaazi-groep of een politieke partij).

11.3 REFLECTIE OP DE METHODOLOGIE

Het doen van onderzoek aan de hand van levensloopinterviews levert een schat aan onderzoeksgegevens op, maar is een arbeidsintensieve exercitie – zeker voor externe promovendus met een fulltimebaan en twee jonge kinderen. Hoewel met niet alle activisten even nauw contact is gehouden, is met het merendeel meerdere malen gesproken. Dat vergt niet alleen tijd en geografische verplaatsing door heel Nederland, maar ook het opbouwen van een wederzijdse verstandhouding en het onderhouden van langdurig contact. Dat het schrijven van een proefschrift niet binnen een jaar klaar is, zorgde meermaals bij geïnterviewden voor argwaan: waarom duurde het allemaal zo lang, werkte ik toch niet voor de AIVD, diende ik niet een zekere agenda, waarom waren de interviewbandjes nog niet vernietigd, etc. Diverse malen moesten er extra gesprekken worden gevoerd waarin nogmaals het meerjarenproject werd uitgelegd.

506 Billig (1978), Bjørgo (1996)

Daarnaast heb ik tijdens het onderzoek en het schrijven in de media commentaar gegeven over radicaal- en extreemrechts wanneer de actualiteit daar aanleiding toe gaf. Die uitspraken vielen niet altijd in goede aarde en de nabespreking ervan met sommige geïnterviewden duurde menigmaal langer dan het interview zelf. Ook kwam ik tweemaal in een lastige positie te zitten toen ik het onderwerp werd van een onderlinge ruzie.

Soms leidde het afnemen van een interview en het opsturen van een transcript ertoe dat iemand maanden later nog eens contact opnam omdat hij z'n antwoorden wilde doorspreken en op sommige punten anders was gaan denken over zijn of haar handelen en denkbeelden. In dit geval is er steeds gekeken in hoeverre het 'nieuwe' antwoord van doen had met het geven van sociaalwenselijke antwoorden en is bijvoorbeeld gesproken over een weergave waarbij het duidelijk is dat iemand er nu anders over denkt.

Nadelen van het levensloopinterview

Het afnemen van levensloopinterviews biedt meer dan alleen een dwarsdoorsnede van iemands opvattingen. Het geeft inzicht in hoe bepaalde opvattingen tot stand zijn gekomen, hoe iemand bij een formatie is gekomen, welke sleutelfiguren en -gebeurtenissen hierbij een rol hebben gespeeld, wat de aantrekkingskracht is van de formatie, wat het activisme hun oplevert, wat de dynamiek is binnen de formatie, welke behoeften met het activisme worden bevredigd, etc. Dit biedt een ontzettend rijke dataverzameling die op geen enkele andere manier kan worden verkregen. Juist door de vraag te stellen *hoe* iemand is uitgekomen bij radicaal- en extreemrechts kan een veel gelaagder en completer beeld van de geïnterviewde worden verkregen dan wanneer enkel de *waarom*-vraag wordt gesteld.

Tegelijkertijd gaat de methode van het levensloopinterview ervan uit dat iedere geïnterviewde zichzelf goed kan uitdrukken en voldoende kan reflecteren op zijn of haar handelen. Hoewel er de meeste interviewkandidaten welbespraakt waren en over de nodige zelfkennis beschikten, gold dat niet voor iedereen. Zo antwoordde één interviewkandidaat op de vraag wat het activisme hem oplevert: 'Mooie tatoeages.' In dit geval moest een vraag over zingeving opnieuw worden geformuleerd.

Voor dit proefschrift zijn activisten van verschillende formaties en 'freelancers' geïnterviewd die gemeen hadden dat ze allemaal op de een of andere manier met elkaar in contact stonden – al dan niet met maximaal een

persoon ertussen. Daarmee is een netwerk in kaart gebracht, in plaats van een enkele groep zoals neonazi's,⁵⁰⁷ een politieke partij,⁵⁰⁸ of een protestbeweging.⁵⁰⁹ Vooropgesteld: het bestuderen van aparte groepen levert zeer interessante resultaten op. Maar zoals Van Donselaar het ooit al omschreef, is het radicaal- en extreemrechtse landschap in Nederland een mozaïek: een arrangement van ongelijke fragmenten die van een afstand bezien een geheel lijken te vormen.⁵¹⁰ Wanneer onderzoekers slechts een klein stukje van het mozaïek onderzoeken en vervolgens nalaten op elkaar te reageren en eerdere inzichten met elkaar te integreren, blijft de kennis hierover gefragmenteerd en komt het onderzoeksveld als geheel niet verder.⁵¹¹ Tegelijkertijd is dit onderzoek hoofdzakelijk geënt op Nederland waardoor het niet vanzelfsprekend is dat de inzichten die voor deze groep geïnterviewden gelden ook automatisch van toepassing zijn op radicaal- en extreemrechtse activisten uit andere landen.

Online versus offline gedrag

Daarnaast is een nadeel van dit onderzoek dat de sneeuwbalmethode weliswaar een interessant netwerk in beeld heeft gebracht waartoe toegang kon worden verkregen, maar tegelijkertijd de eenlingen buiten beschouwing laat. Hoewel er bij de Ideologische Zoekers ook zelfradicalisering via internet zichtbaar is, hebben zij daarnaast zeker nog altijd offline ontmoetingen met gelijkgestemden. Met name wanneer het gaat om aanslagplegers zoals die van Christchurch (2019), Halle (2019) en Hanau (2020) is gebleken dat de daders vooral via internet in contact met anderen stonden en geen bekenden waren in radicaal- en extreemrechtse kringen. Voor toekomstig onderzoek zou het ook zinvol zijn om ook oog te hebben voor degenen die wel met radicaal- en extreemrechts sympathiseren maar die juist niet de deur uitgaan.

Een ander nadeel van dit onderzoek is dat het interviewen en onderhouden van contacten dusdanig intensief was dat het onlinegedrag van geïnterviewden buiten beschouwing is gebleven. Het zou interessant zijn om te zien in hoeverre hier discrepanties zijn. Zo kon een van de geïnterviewden in interviews en op sociale media stevige uitspraken doen ten aanzien van het

507 Simi & Futrell (2010)

508 Goodwin (2010)

509 Pilkington (2016)

510 Van Donselaar (1991)

511 Ravndal (2017)

feminisme en vond hij dat vrouwen beter niet konden werken. Maar hij stopte zijn activisme omdat het de relatie met zijn vriendin te veel beïnvloedde. Mogelijk geldt voor meer geïnterviewden dat er een lacune is wanneer het gaat om *practise what you preach* – zeker wanneer het gaat om uitspraken die online onder een alias worden gedaan.

Voordelen van de onderzoeksmethode

Afgezien van de hierboven genoemde nadelen kent deze manier van onderzoek doen veel voordelen. Hoe arbeidsintensief deze manier van werken ook is, het levert uniek materiaal op. Doordat er meerdere malen met activisten wordt gesproken, voert het verder dan enkel een momentopname. Door juist oog te hebben voor iemands uitgangspositie, emoties en de wijze waarop opvattingen tot stand zijn gekomen, ontstaat een veel gelaagder beeld van de geïnterviewde, wat uiteindelijk leidt tot meer dynamische (conceptuele) modellen.

Bovendien biedt het niet alleen de mogelijkheid om thema's als zingeving aan te snijden, maar laat het bijvoorbeeld ook discrepanties zien tussen iemands soms zeer extreme opvattingen versus niet-extreem gedrag en vice versa, waarbij vervolgens kon worden doorgevraagd. Op die manier bleek bijvoorbeeld iemands uiterlijk niet altijd een goede voorspeller van zijn gedachtegoed, omdat meerdere geïnterviewden vertelden het neonazi-gedachtegoed aan te hangen, maar zich niet meer zo te kleden. Ze vinden dat de kledingstijl te veel afleidt van de boodschap die zij willen overbrengen.

Ook bood het onderhouden van langdurig contact de mogelijkheid om meer te weten te komen over het activisme, omdat de meeste geïnterviewden simpelweg niet alles in het eerste gesprek vertelden. Zo bleek dat niet alle acties via sociale media worden geclaimd of gecommuniceerd. Twee activisten van Identitair Verzet probeerden bijvoorbeeld bij de landelijke Sinterklaasintoelt in Maassluis in 2016 de banden lek te steken van de bussen van Kick Out Zwarte Piet. Dat was niet gelukt doordat de spijkers van de spijkermatten niet goed waren gelast. Het is een actie die nergens terug is te vinden op sociale media en ze vertrouwden me toe zulke dingen bewust niet te communiceren: 'Dit doen we ook niet onder de vlag van Identitair Verzet, dit doen we enkel namens onszelf.' Hetzelfde geldt voor activisten die bijvoorbeeld in Nederland geen geweld gebruiken en zeggen tegen geweld te zijn, maar in het buitenland wel vooraan staan bij demonstraties waar kan worden gevochten met de Antifa of de politie. Activisten zijn zich zeer bewust van hun eigen imago en dat van

de formatie - vandaar dat er bij acties en demonstraties voortdurend regels gelden omtrent het gebruik van symbolen en geweld. Hetzelfde imagobewustzijn speelde aanvankelijk ook mee in interviews, maar door het langdurige contact lieten ze steeds meer van zichzelf zien.

Een ander voordeel van deze manier van werken is dat het mogelijk was om verhalen over gebeurtenissen bij acties en demonstraties, vergaderingen, onderlinge ruzies en achtergronden na te trekken. Een van de geïnterviewden beweerde dat hij als leider van een formatie zo'n vijftig man onder zich had, navraag leerde dat dit er hooguit vijf waren. Ook kon worden gekeken in hoeverre de gegeven antwoorden consistent waren. Doorgaans bleek iemand ook maanden later nog hetzelfde te antwoorden op bepaalde vragen. Wanneer het nieuwe antwoord afweek, kon dieper worden ingegaan op de achterliggende redenen hiervan. Dit gaf ook geïnterviewden de mogelijkheid om eventuele nieuwe inzichten te delen of nog eens te reflecteren op hun handelen of denkbeelden. Het onderzoek bood ook inzicht in de dynamiek binnen groepen en tussen groepen, bijvoorbeeld wanneer het ging om het elkaar afvangen van activisten (zoals bij Rechtvaardigheidszoekers nog weleens het geval is), mislukte pogingen om te komen tot één nationale beweging en onderlinge discussies over koers en actiemethodes.

11.4 EEN ACTIVISTISCH LANDSCHAP IN TRANSITIE

Het radicaal- en extreemrechtse landschap heeft niet stilgestaan sinds het laatste onderzoek van Linden in de periode 1996-1999. Hoewel de veranderingen van de afgelopen decennia geen deel uitmaakten van de centrale onderzoeksvraag van dit proefschrift, kunnen deze niet los worden gezien van het onderzoek omdat ze direct van invloed zijn op routes van toetreding. Daarom zullen ze in deze paragraaf worden besproken.

Neergang neonazi-subcultuur

Hoewel er in dit onderzoek formaties zijn meegenomen die zichzelf in een duidelijke traditie plaatsen en aansluiting zoeken bij nazisme en/of fascisme, valt op dat deze formaties weinig nieuwe aanwas hebben. En als er geïnteresseerden zijn, dan zijn deze formaties open over wat hun ideologie is en verschuilen ze zich niet achter een gematigde boodschap. Ze hebben te vaak

meegemaakt dat boze burgers zich melden maar vervolgens vertrekken omdat ze niets hebben met bijvoorbeeld de verering van het Derde Rijk. Een deel van de Spanningzoekers die juist hun activistische carrière in de neonazibeweging begonnen, kleedt zich bewust niet meer als neonazi. Soms is dit omdat het afleidt van de boodschap, in andere gevallen omdat zij zeggen dat ze zichzelf eerder zien als etnonationalist of cultuurnationalist.

Daarnaast valt op dat er een sterke neergang te zien is van de neonazi-jongeren-subcultuur. Binnen het radicaal- en extreemrechtse activistische landschap zijn nog maar weinig jonge neonazi's skinheads of 'Lonsdale-jongeren'. Ook de voor dit proefschrift geïnterviewde activisten waren over het algemeen al wat ouder: 28 van de 34 nog actieve geïnterviewden waren ouder dan 25 jaar. Van de zes geïnterviewden die jonger dan 25 waren, maakten er slechts drie deel uit van een neonazi-subcultuur.

De drempel voor toetreding en het eerste contact lijkt lager wanneer er niet nadrukkelijk aansluiting wordt gezocht bij een 'fout' oorlogsverleden. Formaties die zich presenteren als een nieuw initiatief zoals Identitair Verzet of DTG, kunnen op meer belangstelling rekenen. Zij hebben hoofdzakelijk 'islam' en 'migratie' als voornaamste vijanden, al zijn er ook activisten met antisemitische denkbepelden in hun gelederen. Voor nieuwe formaties is uitstraling naar de buitenwereld leidend. Zo werken formaties bij acties samen met neonazi's, mits die zich tijdens de actie niet als dusdanig uiten en de formatie geen schade toebrengen.

Ook geven formaties die niet teruggrijpen op het verleden alsnog de mogelijkheid om te provoceren. In Nederland wordt doorgaans geen geweld gebruikt omdat activisten weten dat dit ertoe kan leiden dat de publieke opinie zich tegen hen keert. Maar over de grens zijn geïnterviewde Spanningzoekers en sommige Rechtaardigheidszoekers naar eigen zeggen minder terughoudend.

Wat opvalt is dat bij samenwerkingsverbanden gedrag en persoonlijke relaties belangrijker zijn dan een gedeelde ideologie: zolang de meer radicale en extreme activisten zich aan de regels van de formatie houden en deze geen (publicitaire) schade berokkenen, kunnen ideologische breuklijnen worden overbrugd. Juist door hun uitstraling sterk te bewaken, slagen formaties erin om aan te haken bij buurtprotesten – terwijl dit twintig jaar geleden ondenkbaar leek.

Geen stigma meer

Hoewel er door politieke opponenten en in commentaren in de media schande wordt gesproken van radicaal- en extreemrechtse acties, ervaren de meeste activisten in de persoonlijke en professionele sfeer nauwelijks negatieve gevolgen van hun activisme. Activisten vertellen dat hun omgeving weliswaar niet altijd even radicaal of extreem is als zijzelf, maar vrijwel alle activisten krijgen van hun familie en vrienden eerder aanmoediging dan ontmoediging.

Waar de geïnterviewden in het onderzoek van Linden in de periode 1996-1999 vrijwel allemaal in een sociaal isolement waren geraakt als gevolg van hun activisme en worstelden met het behoud van banen, huwelijken en de relatie met werkgevers, is dat in de periode 2015-2018 niet het geval. Hoewel activisten wel degelijk individuele vriendschappen zijn kwijtgeraakt en soms ongewild te maken kregen met zeer negatieve media-aandacht, voelden zij zich allen gesteund door het overgrote deel van hun sociale netwerk. In de meeste gevallen waren werkgevers ook op de hoogte van het activisme (met uitzondering van de Ideologische Zoekers), maar hadden zij geen bezwaar zolang het werk maar werd verricht of meenden zij dat ze hun werknemers niet konden opleggen hiermee te stoppen.

Nu substantieel minder activisten in een sociaal isolement belanden of hun baan verliezen als gevolg van het activisme, zijn de kosten van het activisme gedaald. Tegelijkertijd geven geïnterviewden aan dat van de eerdere verhalen nog wel een afschrikwekkende werking uitgaat en wordt dit in interviews vaak aangevoerd als reden waarom er relatief weinig andere mensen actief worden voor radicaal- en extreemrechtse formaties.

Relatie met politieke partijen

Ook is in het onderzoek van Linden te zien dat activisten zich tot radicaal- en extreemrechtse politieke partijen hadden gewend nadat ze binnen reguliere politieke partijen om hun ideeën waren verguisd. Dat gold dat niet voor de geïnterviewden in dit onderzoek. Met name Politieke Zoekers konden binnen bestaande politieke partijen terecht met hun ideeën, maar slaagden er niet allianties te vormen met andere politieke partijen. Desalniettemin gaven vrijwel alle geïnterviewden aan dat zij zich in ieder geval deels politiek vertegenwoordigd voelen, iets wat twintig jaar geleden niet het geval was bij geïnterviewden uit het onderzoek van Linden. Bovendien gaf een deel van Lindens geïnterviewde activisten aan een rol op de voorgrond te ambiëren als politiek leider en te

streven naar erkenning van de eigen politieke ideeën - twee ambities die in dit onderzoek nauwelijks terugkwamen.

De houding van activisten ten aanzien van bestaande politieke partijen is wisselend. Sommigen zouden graag zien dat bijvoorbeeld Geert Wilders eens naar een demonstratie van hen komt en vinden het teleurstellend dat hij niet met hen wil worden geassocieerd. Tegelijkertijd gaan zij zelf wel weer naar demonstraties van de PVV om toch een zo groot mogelijke massa te vormen. Anderen zijn juist uiterst kritisch ten aanzien van de PVV omdat Wilders een goede band heeft met Israël heeft en zij zelf antisemitisch zijn. Als ze al op de PVV stemmen, dan stemmen ze liever op Fleur Agema of Martin Bosma.

De relatie met Forum voor Democratie (FvD) doet nog het meest denken aan die van de Boerenpartij en radicaal- en extreemrechts: in het begin werd iedereen erbij gelaten om zo een brede rechtse partij te vormen, maar later werd toch meer nagedacht over de eventuele reputatieschade die dit op kon leveren. Voordat FvD een politieke partij was, waren geïnterviewden uit het onderzoek frequent aanwezig bij borrels en bijeenkomsten. Nadat er in de zomer van 2017 ophef kwam over betrokkenheid van een NVU-lid bij FvD, werd er vanuit FvD afstand genomen met een verklaring dat men niet op de hoogte was geweest van diens NVU-lidmaatschap.⁵¹²

Een ander NVU-lid vertelde in een interview voor dit onderzoek bevriend te zijn met Baudet en liet ter onderbouwing een in februari 2017 gesigneerd boek zien waarin is geschreven: 'Voor de lieve [naam partner geïnterviewde] en [naam geïnterviewde], dank voor jullie vriendschap en vooral voor jullie vertrouwen!' En in oktober 2017 had FvD-voorman Baudet een etentje met Jared Taylor dat georkestreerd was door betrokkenen die voor dit proefschrift zijn geïnterviewd, dus het is de vraag in hoeverre deze publiekelijke afstand van radicaal- en extreemrechts slechts geveinsd is geweest.

Enerzijds vinden met name geïnterviewden uit de hoek van Erkenbrand dat Baudet met uitspraken over 'homeopathische verdunning' en termen als 'boreaal' aansluit bij hun gedachtengoed. Aan de andere kant vinden ze het jammer dat hij zijn uitspraken vervolgens nuanceert of meent het niet te hebben bedoeld als verwijzing naar radicaal- en extreemrechtse ideologieën. Het was anno 2019 voor hen onduidelijk of zij minder toegang tot Baudet hebben omdat hij het druk heeft met zijn politieke carrière, of dat zij op afstand worden gehouden.

512 Graat, H., 'Kusters: NVU-infiltrant bij Baudet? Onzin, hij wist overal van', AD, 26 augustus 2017. (<https://www.ad.nl/arnhem/kusters-nvu-infiltrant-bij-baudet-onzin-hij-wist-overal-van-br-br-aca82582/>, geraadpleegd op 1 mei 2020)

Rol van het internet

Opvallend is dat het veranderende politieke klimaat, inclusief verkiezingen waarbij thema's als migratie, integratie en de rol van islam in de samenleving hoog op de agenda staan, er niet toe heeft geleid dat radicaal- en extreemrechts meer aanwas heeft om uit te kiezen. Activisten geven aan dat ze de tijdgeest mee hebben (ook qua retoriek van politieke partijen) en dat ze veel mensen kennen die er hetzelfde over denken als zij. Desalniettemin is het voor hen nog altijd moeilijk om nieuwe rekruten te vinden. Wanneer hiernaar gevraagd, geven ze aan dat ook het internet hierbij een belangrijke rol speelt.

Allereerst zorgt het internet ervoor dat activisten makkelijk kunnen communiceren met hun achterban. In het verleden moesten ze maar hopen dat de pers aandacht besteedde aan een actie, terwijl ze nu zelf via een livestream verslag kunnen doen en daarmee een groter bereik hebben en tegelijkertijd zelf kunnen bewaken hoe hun actie wordt weergegeven.

Tegelijkertijd vormen sociale media ook een risico. Zo worden Facebook-pagina's van formaties streng gemodereerd en wordt activisten op het hart gedrukt geen radicale uitspraken online te doen waarmee ze de formatie schade kunnen berokkenen. Formaties weten dat ze onder een vergrootglas liggen van de pers en politieke opposanten en willen geen negatieve aandacht. Om die reden roeren veel geïnterviewde activisten zich nauwelijks nog in discussies op Facebook, maar in besloten app-groepen van WhatsApp en Telegram. Met name de laatste heeft de voorkeur omdat je dan elkaars telefoonnummer niet kunt zien.

Het internet en sociale media zorgen voor een groter bereik, maar leiden niet per definitie tot meer aanwas. Hoewel radicaal- en extreemrechtse formaties makkelijker zijn te vinden en te contacteren (vroeger moest je eerst een adres en een telefoonnummer opzoeken in het telefoonboek) en er ook in slagen om sneller te communiceren en mobiliseren, is het aantal activisten relatief laag vergeleken met de jaren negentig. Van Donselaar schatte dat de radicaal- en extreemrechtse beweging in 1997 zo'n 1.100 tot 1.400 actieve leden had, tegenwoordig ligt dit volgens Wagenaar rond de 250.⁵¹³ Volgens geïnterviewden komt dit doordat het internet op zichzelf al een uitlaatklep vormt, waardoor aspirant-activisten voor hun gevoel ook hun stem kunnen laten horen zonder dat ze daarvoor naar een demonstratie of actie hoeven te komen.

Met name het identiteitsmotief kan met betrekking tot 'zingeving' en 'opkomen voor de eigen groep' ook worden ingevuld door een boos bericht op sociale media te schrijven dat vervolgens door anderen wordt geliked en gedeeld. Dit geeft potentiële aanwas mogelijk het gevoel dat ze al iets hebben gedaan, zelfs al is het een minimale inspanning. Geïnterviewde activisten benadrukken keer op keer dat zij degenen zijn die écht iets doen, waarmee ze bedoelen dat ze de deur uitgaan en meer doen dan boze berichten op internet plaatsen. Het internet vormt daarmee voor formaties zowel een middel om nieuwe rekruten te vinden als een concurrent, omdat ook sociale media gevoelens van onvrede en groepsdreiging kunnen kanaliseren en versterken. Daarbij krijgen aspirant-activisten ook via sociale media een handelingsperspectief aangeboden, in de vorm van het delen en plaatsen van boze berichten. Het is goed mogelijk dat hierdoor de behoefte daalt om ook fysiek de deur uit te gaan voor demonstraties of het ontmoeten van anderen.

Geïnterviewden staan via sociale media veel in contact met gelijkgestemden maar geen van hen zit in de bekende 'bubbel'. Vrijwel iedereen zegt nog andersdenkenden om zich heen te hebben, in de vorm van partners, vrienden, collega's en/of familie. Wanneer er bij activisten al sprake is van tunnelvisie, dan zijn ze zich er nog steeds van bewust dat lang niet iedereen er zo over denkt.

Een nieuwe route

Daarnaast komt in vergelijking met eerder onderzoek in dit proefschrift een nieuwe route van toetreding naar voren, namelijk die van de Ideologische Zoeker. Deze route is het gevolg van de opkomst van de transnationale opkomst van de online-alt-right-beweging. Ideologische Zoekers doen eerst aan ideologische vorming via internet (met name door te discussiëren op 8chan, in de comments van YouTube of via Twitter), alvorens zij de deur uitgaan om gelijkgestemden te ontmoeten. Hoewel zij in een enkel geval de overstap maken naar het straat-activisme, gaat hun activisme doorgaans niet verder dan lezingen volgen, borrelen en online-activisme (zoals het op sociale-mediakanalen bespreken van ideologieën en het 'trollen' van politieke tegenstanders).

In veel opzichten lijken deze Ideologische Zoekers het tegenovergestelde van Spanningzoekers, zeker wanneer het gaat om de ideologische zoektocht als persoonlijke queeste (en als onderdeel van de neiging tot zelfpurificatie) versus een levensstijl die wordt gekenmerkt door een lage zelfbeheersing in een provocatieve groep waar alle remmingen wegvallen. Maar hoe welbespraakt,

beheerst en niet-gewelddadig Ideologische Zoekers vooralsnog ook zijn, ze doen qua extreme ideologie niet onder voor Spanningzoekers. In combinatie met de soms aanwezige fascinatie voor wapens, hun continue existentiële vrees voor de vernietiging van het 'blanke ras' en hun obsessie met een onvermijdelijke burgeroorlog of Derde Wereldoorlog die zal komen, is niet uit te sluiten dat een enkeling in de toekomst wel zal overgaan tot geweld.

Pragmatisch netwerk

Wat ook is opgevallen in vergelijking met onderzoek naar de situatie in de jaren negentig, is dat de ideologische component bij veel activisten is teruggebracht tot enkele narratieven, met daaraan gekoppelde spierballentaal. Hoewel er zeker ideeën zijn over wat er op politiek en bestuurlijk niveau zou moeten gebeuren om het land te redden van de vermeende ondergang ('grenzen dicht!'), bleken geïnterviewden vaak weinig te hebben nagedacht over hoe zoiets binnen een juridisch en bestuurlijk kader zou moeten worden doorgevoerd.

In rapportages van de NCTV en AIVD komt vaak terug dat het radicaal- en extreemrechtse landschap wordt gekenmerkt door versplintering en onderlinge ruzies. Dat mechanisme is ook waargenomen ten tijde van dit proefschrift. Er was voortdurend sprake van onderlinge concurrentie en conflicten tussen formaties én tussen activisten. Tegelijkertijd viel op dat hoe versplinterd het netwerk ook was, er uiteindelijk toch werd samengewerkt op momenten dat het nodig werd geacht. Op zo'n moment konden botsende karakters en -denkbeelden makkelijk worden overstegen, zelf als wisten activisten dat de volgende ruzie nooit ver weg was. Eenzelfde pragmatisme is ook terug te zien wanneer activisten aanhaken bij lokale buurtprotesten.

Dat het activisme een hyperindividuele aangelegenheid is geworden, blijkt ook uit de hoeveelheid geïnterviewde 'freelancers' in dit onderzoek. Ze hebben zich nergens bij aangesloten maar komen wel wanneer ze het doel van de actie ondersteunen en wanneer ze er tijd voor kunnen vrijmaken. Dit is een belangrijk verschil met de periode 1996-1999, waarbij de activisten in het onderzoek van Linden allen lid waren van een formatie met een duidelijke hiërarchie en daar ook vaak mee in botsing kwamen. In dat opzicht is te zien dat formaties activisten mogelijkheden bieden om mee te doen zonder dat ze een formeel lidmaatschap hebben of van hen te eisen dat ze zich exclusief aan één formatie verbinden.

Veranderde context, veranderde uiting, dezelfde motieven

Opvallend is dat de aangeduide motieven in dit onderzoek grotendeels overlappen met de motieven die Linden in haar onderzoek aanwees – zelfs al zit er twee decennia tussen en hebben er inmiddels veel politieke en sociaalmaatschappelijke veranderingen plaatsgevonden. Hoewel het activisme zelf deels is verschoven van het bouwen aan een brede beweging of politieke partij naar kleine mediagenieke acties en ideologische vorming, gebruiken activisten nog altijd soortgelijke combinaties van instrumentele, identiteits- en ideologische motieven om te verklaren waarom ze actief zijn geworden en gebleven.

Dat geldt ook voor de overlap die er is tussen de verschillende routes van toetreding en eerdere inzichten uit theorieën en empirische onderzoeken naar toetreding tot radicaal- en extreemrechts. Zelfs wanneer het activisme anders wordt ingevuld of in een andere (nationale) context speelt, zijn er in de basis gedeelde variabelen en motieven om actief te worden. Dat geldt eveneens voor motieven en baten die bijdragen aan de keuze om actief te blijven. De verschillen die er zijn, gelden met name voor hoe het activisme wordt ingevuld. Zo ambieerden de Zoekers in Lindens onderzoek een leiderschapsrol, terwijl de Politieke Zoekers in dit onderzoek eerder op de achtergrond streefden naar bredere steun voor hun standpunten. Het is misschien moeilijk om landen te vergelijken (zoals Klandermans en Mayer eerder concludeerden), maar dat neemt niet weg dat inzichten ook over de grens van toepassing kunnen zijn.⁵¹⁴

11.5 TOEKOMSTIG ONDERZOEK

Hoewel ik met dit proefschrift een jarenlange periode van onderzoek afrond, staat het voor mijn gevoel pas aan het begin. Het zou voor toekomstig onderzoek interessant zijn om voor de ontwikkelde conceptuele modellen te onderzoeken of deze ook van toepassing zijn op meer radicaal- en extreemrechtse activisten, al dan niet in het buitenland. Daarnaast is het met het oog op preventie en interventies niet alleen belangrijk om systematisch in kaart te brengen waarom mensen actief worden en blijven, maar ook om te onderzoeken wat de reden is dat zo'n groot deel van de aanwas het activisme ook weer staakt. Toen ik in 2015 met dit onderzoek begon, leek het erop dat radicaal- en extreemrechts

als gevolg van de migratiecrisis op veel aanwas kon rekenen. Anno 2020 is gebleken dat zij na de Turkije-deal nauwelijks iets van die aanwas heeft kunnen behouden.

Ook de waargenomen neiging tot zelfpurificatie van Ideologische Zoekers is nog een kennislacune en niet eerder uitgebreid onderzocht. Het zou interessant zijn om in de toekomst meer onderzoek te doen naar een eventuele overlap met bijvoorbeeld het verlangen van salafisten en jihadisten om een 'zuivere islam' te belijden. In hoeverre draagt een dergelijke levenshouding bij aan een gevoel van superioriteit ten aanzien van andersdenkenden?

Tijdens het onderzoek bleek er overigens één geïnterviewde te zijn op wie geen enkele route van toetreding van toepassing was. Anna (18-24, Identitair Verzet) kreeg van huis uit een zeer nationalistische opvoeding en haar activisme wordt niet gedreven vanuit een hang naar spanning, politieke teleurstelling, woede ten aanzien van de overheid of een zoektocht naar vriendschappen. Vanwege haar interesse in ideologie zou het voor de hand liggen haar in te delen bij de Ideologische Zoekers, maar daar past ze niet omdat ze geen anti-egalitaire opvattingen heeft, geen neiging tot zelfpurificatie heeft en zich evenmin qua identiteitsbeleving identificeert met een etnische identiteit. Dat doet vermoeden dat de in dit proefschrift geschetste routes nog niet compleet zijn. Het zou interessant zijn om dit onderzoek aan te vullen met interviews met activisten die opgroeiden en socialiseerden binnen nationalistische gezinnen en jeugdbewegingen uit landen die hiermee een verleden hebben, zoals Duitsland, België of Italië.

Ook zou ik graag over tien jaar weer contact willen opnemen met de geïnterviewden om te zien of zij nog steeds actief zijn. Met name de Ideologische Zoekers zijn vaak nog maar kort bij een formatie actief en ik ben benieuwd hoe zij over tien jaar op deze periode terugkijken. Is het slechts een fase geweest, sympathiseren ze in stilte, of zijn ze doorgegaan op de ingeslagen weg?

Tot slot zou het interessant zijn om te zien in hoeverre de conceptuele modellen ook iets kunnen betekenen wanneer het gaat om het verklaren van routes van toetreding van andere radicale groepen. Ik heb in de periode 2013-2015 als journalist een tiental jihadisten geïnterviewd, al was dit niet uitgebreid genoeg om te concluderen dat deze routes van toetreding ook op hen van toepassing zijn. Wel zie ik parallellen in de dynamiek: het idee van een onvermijdelijke strijd, de angst voor het verlies van de eigen cultuur, je niet meer thuis voelen in je eigen land en opkomen voor je eigen groep door middel van protesten, acties en online-activisme.

Vooropgesteld: van een aanzienlijk deel van de radicaal- en extreemrechtse activisten die ik voor dit proefschrift heb geïnterviewd, verwacht ik niet dat ze ooit geweld zullen gebruiken. Ze zweren het af en bij acties en demonstraties laten ze zich ook niet meeslepen door groepsgedrag. Maar bij anderen zag ik eenzelfde soort politiek ongeduld als bij de jihadististen: een verlangen naar een geïdealiseerde samenleving en de wil om daarvoor te strijden.

Tot slot

Ik heb tijdens het onderzoek vaak moeten denken aan de slotzinnen in Lindens proefschrift over het radicaal- en extreemrechtse mozaïek: 'Van een afstand vormt het geheel wel min of meer een coherent beeld, maar van dichtbij vallen toch vooral de breuklijnen en de verschillende kleuren en materiaalsoorten op. Het cement is van een goedkope soort. Regelmatig laten er stukjes los.'⁵¹⁵

Twintig jaar nadat zij haar interviews afrondde, is haar observatie nog altijd van kracht: het Nederlandse radicaal- en extreemrechtse landschap is een verzameling van personen en formaties die ondanks behoorlijk verschillende denkbeelden, methoden en uitingvormen min of meer tot elkaar zijn veroordeeld omdat ze een vage notie delen van wat zij voorstaan: een Nederland waarin minder ruimte voor religieuze en etnische minderheden moet zijn dan op dit moment het geval is.

